

УДК 94 (477.51) «1906/1907»

Герасимчук О.М.

Створення землевпорядних комісій в Чернігівській губернії (1906-1907 рр.)

Розглянуто початковий етап столипінської аграрної реформи в Чернігівській губернії, а саме процес створення землевпорядних комісій.

Ключові слова: Чернігівська губернія, аграрна реформа, община, землевпорядні комісії

На зламі XIX-XX ст. економіка Російської імперії опинилася в стані затяжної депресії, що поставило під загрозу існування самої держави. Особливо критичне становище склалось в сільському господарстві. Причину низького рівня ефективності сільськогосподарського виробництва і, відповідно, кризи у збиранні податків, провідні аграрні спеціалісти вбачали у існуванні общинної системи землеробства, яка стримувала підвищення продуктивності селянського господарства і розвиток ринкової економіки. На порядок денний була поставлена необхідність реформування аграрних відносин, що мало привести до зростання прибутковості селянського господарства, вирішення проблеми злиденного існування селян і збідніння казни.

Процес створення землевпорядних комісій знайшов певне відображення у роботах дослідників аграрної історії. Зокрема, до цих проблем звертався у своїх публікаціях авторитетний український історик М.Якименко, який досліджував процес становлення фермерських господарств на рубежі XIX-XX століть[1;2]. Вчений-аграрник С.Дубровський розглядав створення землевпорядних комісій як спробу уряду примирити аграрні антагонізми на селі при збереженні в першу чергу інтересів поміщиків і сільських багатіїв[3]. На думку історика С.Сідельнікова створення землевпорядних комісій було лише одним із заходів самодержавства в загальному процесі підготовки аграрних реформ[4;5;6]. Професор російської історії із США Девід Мейсі вважав створення землевпорядних комісій намаганням уряду безпосередньо контролювати процес аграрних перетворень, оминаючи місцеві органи влади[7]. Разом з тим спостерігається недостатнє висвітлення проблем створення землевпорядних комісій у Чернігівській губернії. Тому метою даної статті є показ специфіки регіону в плані особливостей процесу створення землевпорядних комісій на тлі загальноімперських подій.

Першим суттєвим кроком у напрямі аграрних перетворень в общинному землеволодінні став царський указ від 4 березня 1906 р. про створення губернських і повітових землевпорядних комісій[1,с.64]. Водночас у столиці було утворено комітет землевпорядних справ при Головному

управлінні землевпорядкування і землеробства, який виконував роль координаційного центру[11,с.33]. В указі від 4 березня вказувалось, що «в обов'язки землевпорядних комісій ставиться в'яснення становища селянського землеволодіння для сприяння Селянському банку в його операціях у даному повіті». Згаданим комісіям доручалось обговорення питань щодо доцільності придбання банком пропонованих для купівлі маєтків і щодо порядку ліквідації їх, встановлення ступені потреби селян в землі і сприяння у в'ясненні її дійсної вартості[5,с.64].

Видаючи даний наказ уряд висловлював надію, що «спільною працею у згаданих комісіях землевласників і селян будуть поступово полегшені нагальні потреби сільського населення при неодмінній умові непорушності приватної власності як корінного стану державного порядку і блага суспільного»[3,с.97]. Головним завданням цих комісій повинна була стати допомога Селянському банку в його землевпорядній діяльності. Функції їх мали бути суто консультативними без утисків банку в купівлі і продажу поміщицьких земель селянам[6,с.130]. Через фінансові труднощі землевпорядні комісії створювались в першу чергу там, де була активна діяльність Селянського банку, або там, де про це клопотали губернатори[5,с.70].

Як зазначалось у циркулярі №21 головноуправляючого землевпорядкуванням і землеробством Б.Васильчикова від 30 червня 1907 р., «найважливішим обов'язком землевпорядних комісій є робота з досягнення добровільної угоди між зацікавленими сторонами і вироблення всіх деталей, усіх конкретних моментів кожного відокремлення»[8,арк.88зв.]. На губернські землевпорядні комісії указом було покладено обов'язок «об'єднання дій повітових землевпорядних комісій, спостереження за їх діяльністю і вирішення суперечностей, що виникають»[8,арк.85]. Серед переліку сфер діяльності землевпорядних комісій визначалась і така, як «сприяння сільським громадам у поліпшенні умов землеволодіння і землекористування, встановленні більш досконалих способів ведення господарства на надільних землях»[8,арк.88]. Активну участь в утвердженні одноосібних господарств шляхом виходу їх з общини повинні були також взяти земські начальники, які в ряді випадків могли самостійно приймати те чи інше рішення. Одночасно зі створенням на місцях землевпорядних комісій у столиці розпочав роботу координуючий центр - комітет землевпорядних справ[2,с.7].

Закон 9 березня 1906 р. мав важливе значення, оскільки передбачав значне посилення авторитету уряду і влади бюрократії на місцях і показував рішучість уряду безпосередньо регулювати господарчий устрій селян з метою вирішення аграрної проблеми і підвищення селянського добробуту. Робота новостворених комісій ознаменувала собою першу стадію бюрократичного державного перевороту, спрямованого на те, щоб усунути місцеві органи влади від проведення аграрної реформи, зберігши контроль над реформою в руках самого уряду[7,с.10]. Створенням землевпорядних комісій уряд також сподівався хоч в якийсь спосіб заспокоїти незадоволене селянство[6,с.130-131].

Комісії, що підпорядковувались Комітету із землевпорядних справ, складались із чиновників (у губернських їх було по вісім, у повітових - по п'ять), яких призначали, та обраних осіб: по чотири від місцевих поміщиків

і по три від селян[5,с.70]. Згодом відповідно до закону про землевпорядкування 1911 р. число представників селян у повітових комісіях було збільшено до чотирьох, а в губернських зменшено до одного[5,с.273]. Губернські комісії мали очолювати губернатори (в Чернігівській губернії до 01.06.1909 р. - М.М.Родіонов[10,с.174]), або губернські керівники дворянства, а повітові - місцеві керівники дворянства. За відсутності повітового дворянського керівника головування переходило до його заступника або до голови повітової земської управи[8,арк.100].

Фактичне керівництво землевпорядною установою найчастіше лягало на одного з членів комісії, який мав статус неодмінного («непременного») члена. Вони призначались головноуправляючим Головного управління землевпорядкування і землеробства за рекомендацією губернаторів. Без них не могли відбутися засідання комісій, тому їх і звали неодмінними членами. Призначені на цю посаду повинні були мати віковий ценз 25-55 років, вищу освіту (агрономічну або юридичну), добре знати повіт і мати певний досвід в даній діяльності. Для досвідчених кандидатів допускались навіть винятки щодо вікового, майнового і освітнього цензу[8,арк.22]. Крім представників Дворянського і Селянського поземельного банків, до складу згаданих комісій також включались члени окружного суду, 6 представників земства і 3 селян, що володіли надільною землею[1,с.64].

Окрім штатних працівників, до складу комісій входило на громадських засадах чимало представників різних адміністративних органів. Селяни навряд чи могли вплинути на прийняття рішень землевпорядних комісій, тому вони нерідко відмовлялись обирати туди своїх представників. За інформацією, яка надійшла від губернаторів, близько 10% волосних сходів відмовились обирати своїх представників до повітових землевпорядних комісій. Найбільше серед українських губерній таких відмов було зафіксовано в Полтавській губернії[2,с.7]. Подібні відмови мали місце і на Чернігівщині, з приводу чого 16 листопада 1906 р. на засіданні Ніжинської повітової землевпорядної комісії начальником переселенського управління Г.Глінкою було висловлено стурбованість, однак він попросив голову повітової комісії Ю.Глібова все-таки запрошувати на засідання і селянських представників від цих волостей[9,арк.9]. На засіданні цієї ж повітової землевпорядної комісії 19 грудня 1906 р. волосним зборам, які не мали своїх представників у комісіях, було запропоновано обрати уповноважених для присутності на засіданнях комісій з правом дорадчого голосу[9,арк.10].

На засіданні Ніжинської повітової землевпорядної комісії 16 листопада 1906 р. начальник переселенського управління Г.Глінка роз'яснив членам комісії їх обов'язки щодо переселенської політики. Повітова землевпорядна комісія повинна була встановити потреби населення в допомозі від уряду при переселенні. Якщо переселенці мали право користуватись лише загальними пільгами, то клопотання селян направлялись земським начальникам для безперешкодної видачі хоодацьких і прохідних свідоцтв. Клопотання селян про особливі пільги комісія передавала в комітет із землевпорядних справ. Окрім вищеназваного в обов'язки комісій входило доведення до селян інформації про переселення[9,арк. 9].

Землевпорядні комісії мали розпочати діяльність насамперед в тих повітах і губерніях, де знаходилась найчисельніша частина безземель-

них селян і де були найбільші площі поміщицьких земель. Протягом 1906-1907 рр. такі комісії були створені в усіх 15 повітах Чернігівської губернії: у 1906 р. в Городнянському, Чернігівському, Ніжинському, Суразькому, Новгород-Сіверському, Глухівському, а в 1907 р. - в усіх інших повітах[8,арк.26зв.].

21 травня 1906 р. за підписом головноуправляючого землевпорядкування і землеробством князя Васильчикова усім губернаторам України були направлені телеграми з вимогою негайно розпочати роботу по створенню згаданих комісій[2,с.7]. Наказом від 19 вересня 1906 р. землевпорядним комісіям було розтлумачено їх функції і повноваження, а також поставлено головне завдання: сприяти селянам в переході до покращених форм землекористування, в т. ч. до виокремлення ділянок із общинної землі у власність окремих господарів[8,арк.88].

Для вирішення проблеми кадрового забезпечення технічної діяльності із землевпорядкування згідно з «Додатком до наказу землевпорядним комісіям», затвердженим комітетом по земельних справах 19 вересня 1906 р., штатним співробітникам комісій встановлювалась досить висока заробітна плата: завідувачому землевпорядними роботами - 208 крб. на місяць, неодмінному члену повітової комісії - 166 крб., старшому землеміру - 125 крб., землеміру - 75 крб., секретарю - 50 крб., чиновнику з особливих доручень, якого відрядив Петербург для контролю за ходом робіт, - від 1 200 до 3 000 крб. на рік[8,арк.23зв.]. Для порівняння зазначимо: в більшості губерній України у 1908-1912 рр. місячна платня сільськогосподарського робітника становила близько 10 крб., а промислового - 25 крб.[1,с.64-65].

На 1 січня 1907 р. в Україні вже було створено 42 повітові землевпорядні комісії (з них на Чернігівщині - 6[8,арк.26зв.]). У 1907 р. передбачалось створити ще 96 (в Чернігівській губернії - 9), тобто завершити формування механізму реалізації столипінського аграрного законодавства. Губернські комісії, які повинні були розв'язувати проблеми загальногубернського характеру, стали працювати в основному з 1907 р. [11,с.33]. Для прискорення процесу створення повітових землевпорядних комісій, а також для роз'яснення суті нового земельного законодавства і урядової політики у жовтні 1906 р. П.Столипін відправив в губернії найвищих чиновників. У Чернігівську губернію було направлено вже згадуваного начальника переселенського управління дійсного статського радника Г.Глінку[2,с.8]. Здійснивши вищенаведені організаційні заходи, уряд підготував таким чином, відповідну базу для наступних кроків у проведенні аграрної реформи.

Свою роботу новостворені повітові землевпорядні комісії в Чернігівській губернії розпочали вже в жовтні 1906 р. Так, на першому засіданні Ніжинської землевпорядної комісії 4 жовтня 1906 р. були розглянуті наступні питання: про відкриття комісії і оголошення про це в місцевій пресі; ознайомлення населення із завданнями комісії відповідно до Наказу землевпорядним комісіям від 19 вересня 1906 р.; поставлення вимоги до волосних правлінь про надання комісії відомостей про мешканців населених пунктів і кількість та категорії землі (надільної, купленої), якою вони володіють, та на яких правах вони нею володіють - общинно чи подвірною. У випадку общинного землеволодіння, комісію необхідно було повідомити-

ти, коли відбувся останній переділ такої землі. Крім того, порушувалось питання про клопотання перед Управлінням державних маєтностей щодо надання відомостей про казенні землі Ніжинського повіту, а також перед Головним штабом щодо надання комісії топографічної карти Ніжинського повіту. Засідання землевпорядної комісії планувалось проводити один раз на місяць, а канцелярія комісії за винятком неprisутніх днів працювала щоденно [9, арк. 1-2].

Таким чином, у процесі реалізації аграрних перетворень губернські і повітові землевпорядні комісії мали відігравати роль посередника між центральними і місцевими органами влади. На Чернігівщині землевпорядні комісії були створені в усіх без винятку повітах і розпочали свою діяльність одними з перших в Україні, що пояснювалось важливістю проблеми реформування земельних відносин в губернії і значними масштабами робіт, які передбачалось здійснити в регіоні за допомогою цих комісій. Створенням землевпорядних комісій у 1906-1907 рр. було дано старт майбутній аграрній реформі, яка повинна була забезпечити економічні, соціальні і правові передумови для того, щоб на селі в масових масштабах з'явилась фігура самостійного селянина-господаря, власника землі, який би був прямо зацікавлений у підвищенні її родючості, зростанні врожаїв і продуктивності тваринництва. На думку реалізаторів реформи здійснення комплексу накреслених заходів мало сприяти підвищенню ефективності сільського господарства, що, в свою чергу, наповнило б казну і допомогло країні вийти з кризи.

Список використаних джерел

1. Якименко М.А. Приватизація селянської надільної землі в Україні 1906-1917 рр.: причини, зміст, наслідки // Економіка України. – 1997. – №8. – С.62–70.
2. Якименко М.А. Становлення селянського (фермерського) господарства в Україні після скасування кріпосного права (1861–1918 рр.) // Український історичний журнал. – 1996. – №1. – С.3–14.
3. Дубровский С.М. Столыпинская земельная реформа. Из истории сельского хозяйства и крестьянства России в нач. XX в. – М.: Изд-во Академии Наук СССР, 1963. – 600 с.
4. Сидельников С.М. Аграрная реформа Столыпина. Уч. пособие. – М.: Изд-во Моск. ун-тета, 1973. – 335 с.
5. Сидельников С.М. Аграрная политика самодержавия в период империализма. – М.: Изд-во Моск. ун-тета, 1980. – 289 с.
6. Сидельников С.М. Земельно-крестьянская политика самодержавия в преддумский период // История СССР. – 1976. – №4. – С.124–135.
7. Мэйси Д. Земельная реформа и политические перемены: феномен Столыпина // Вопросы истории. – 1993. – №4. – С.3–19.
8. Державний архів Чернігівської області в м. Ніжині. – Ф.1336. – Оп.1. – Спр.24. – Циркуляри Чернігівського губернатора о порядке проведения аграрной реформы (19 января – 30 ноября 1907 г.). – 150 арк.
9. Там само. – Ф.1336. – Оп.1. – Спр.89. – Протоколы заседаний Нежинской уездной землеустроительной комиссии за 1906 г. (4 октября – 19 декабря 1906 г.). – 14 арк.

10. Черниговские губернаторы и вице-губернаторы. Библиографический справочник / сост. Морозова А.В., Полетун Н.М. - Чернигов: РИК «Деснянская правда», 2006. - 200 с.

11. Мордвинцев В.М., Мордвинцева В.Ф. Земельна реформа Столыпина та її вплив на землеустрій в Україні (сучасний погляд на події) // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. - 2001. - №11. - С.32-34.

Герасимчук А.М. Образование землеустроительных комиссий в Черниговской губернии (1906-1907 гг.)

Рассматривается начальный этап столыпинской аграрной реформы в Черниговской губернии, а именно создание губернской и уездных землеустроительных комиссий.

Ключевые слова: Черниговская губерния, аграрная реформа, община, землеустроительные комиссии.

Gerasimchuk, O.M. Formation of the land management commissions in the Chernihiv province (1906-1907)

The author reveals the initial stage of Stolypyn's agrarian reform in the Chernihiv province, namely creation of provincial and district land management commissions.

Key words: Chernihiv province, agrarian reform, community, land management commissions.